

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 1240-1259

ÂŞIK PAŞA'NIN GARİBNÂME'DE HİKMETE BAKIŞI

Leylâ Alptekin Sarıoğlu

Doç. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
(leyla.sarioglu@msgsu.edu.tr), ORCID: 0000-0002-9406-7235/ **Associate Prof.Dr., Mimar Sinan Fine Arts
University Faculty of Arts and Sciences Department of Turkish Language and Literature**

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 08.09.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 18.10.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atf/Citation

Sarıoğlu, Alptekin Leylâ (2022), "Âşık Paşa'nın Garibnâme'de Hikmete Bakışı", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 1240-1259.

Sarıoğlu, Alptekin Leylâ (2022), "Âşık Paşa's View of Hikmet in Garibnâme", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 1240-1259.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Âşık Paşa'nın Garibnâme'de Hikmete Bakışı

Özet

Türk-İslam düşüncesini şekillendiren bir kavram olan hikmet, “yargıda bulunmak” manasına gelen “hüküm” masdarından bir isim olup “engellemek, alıkoymak, gemlemek; sağlam olmak” anlamlarındaki “ihkâm” masdarıyla anlam ilişkisi içerisindedir. Bu kavram tasavvufta eşyanın hakikatine ulaşmak, varlığın sırrını keşfederek oluş amacını kavramak ve tüm bunlardaki ilahî iradenin rolünü keşfetmek demektir. Kuran-ı Kerim’de hikmete, öğüt, idrak yeteneği, ilim, peygamberlik, Kuran’ın tefsiri, Kuran ilmi ve neticede bizzat Kuran olarak çok geniş çerçevede manalar verilmiştir.

Klasik Türk edebiyatının ilk dönemlerinden sonlarına kadar hikmetli söz söyleme geleneği devam etmiştir. Türk edebiyatının Anadolu sahasında verilen temel eserlerin önde gelenlerinden, Âşık Paşa’nın (ö. 733/1332) *Garibnâme*’si şekil ve muhteva bakımından şairin geniş düşünce tarzını, hayata ibretle bakışını, hayal gücünün sınırsızlığını, dikkatini, ilmî titizliği ile nizama verdiği önemi göstermesi yanında hikmet yönünü vermesi açısından da önem taşımaktadır.

Devrinin ideologlarından ve bilginlerinden olan Âşık Paşa, âlemde gördüğü tüm hadiselerle ibret gözüyle bakarak insanlığı hikmet tarafına çekmek isteyen bir şairdir. Bu açıdan bakılırsa bir kâinat kitabı olarak tasarladığı *Garibnâme*’de hikmetle ilgili çok sayıda bilgi bulunduğunu ifade etmek gerekir. *Garibnâme*, pek çok açıdan olduğu gibi hikemîyat açısından da temel eserlerden biridir. Bu çalışmada mezkûr eserde yer alan hikmet tanımları üzerinden Âşık Paşa’nın hikmete bakışı değerlendirilmeye gayret edilmiştir. Çalışmada *Garibnâme*’den seçilen yüz elli beyit üzerinden analiz yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Âşık Paşa, *Garibnâme*, Hikmet.

Âşık Paşa's View of Hikmet in Garibnâme

Abstract

The notion “hikmet” that shaped Turkish-Islamic thought, is a noun that derive from the infinitive “hüküm” which means “to judge”; and in a semantic relationship with the infinitive “ihkâm” which means “to prevent”, “to detain”, “to restrain” and “to be durable”. In sufism this Notion mean storeach the truth of things, to comprehend the purpose of being by discovering the secret of existence, and to discover the role of the divine will within whole these. In the Kuran-ı Kerim, the “hikmet” has been given meanings in so wide context as advice, comprehensionability, knowledge, prophethood, explanation of the Kuran, knowledge of the Kuran and consequently the own of the Kuran.

The tradition of speaking including hikmet continued from the first period stoend of Classical Turkish Literature. The most leading work of the main works of Turkish Literature in Anatolian area, Âşık Paşa’s (ö. 733/1332) *Garibnâme*, in the way of form and contect, is an imtortant work in terms of representing his feature of hikmet as well as showing the poet’s Broadway of thinking, view of life with an example, limitness imagination, awareness, scholarly nitpicking and the importance he gave to regulation.

Âşık Paşa who was one of the ideologists and scholars of his time is a poet who wants to direct humanity to the side of hikmet by looking at all events that he see in the universe with the eye of example. From this point, it must be said that there is a lot of information about “hikmet” in *Garibnâme* which he arranged as a book of universe. *Garibnâme* is one of the main works in terms of literature of hikmet as well as in terms of the other so many points. In this study through the definitions of “hikmet” in the afore said work, it has been tried to evaluate the view of Âşık Paşa, to hikmet. In the study, it has been tried to analyze through the one hundred and fifty chosen couplets from *Garibnâme*.

Keywords: Âşık Paşa, *Garibnâme*, Hikmet.

Giriş

Hikmet, “yargıda bulunmak” manasına gelen “*hüküm*” masdarından bir isim olup “engellemek, alıkoymak, gemlemek; sağlam olmak” anlamlarındaki “*ihkâm*” masdarlarıyla anlam ilişkisi içerisindedir. Arap dilinde yer alan “*el-keleme mine'l-hikme*” deyiminde var olan hikmet kelimesinde “alıkoymak, gem vurmak, sakındırmak” manası baskındır. Bu deyimle vurgulanan mana, insanı güzel olana yönlendiren, çirkin olan şeyden alıkoyan sözdür (Kutluer 1998: 503).

Hikmet, tasavvufta “eşyanın hakikatlerine, havâsına, levazımına, ahkâmına, âsârına âlim olmak ve alâmâhiye aleyhi muktezâsı ile amel kılmak” (Şimşek 2017: 163); “ilâhî sırların ve gerçeklerin bilgisi, varlıkların var oluş amaçlarının kavranması, sebeplerle bunların sonuçları arasındaki ilişkilerde ilâhî iradenin rolünün keşfedilmesi” (Kara 1998: 518-519) ve “Amel ve bilgi bütünleşmesinden meydana gelen ilim” demektir (Cebecioglu 2009: 276). “Düşünme melekesinin itidal halinde olması”, “Hakka uygun düşen söz”, “Olanı olduğu gibi bilmek” de hikmetin tanımları arasında yer almaktadır (Uludağ 2002: 169).

Kuran-ı Kerim’de hikmet kelimesi bazı vesilelerle geçmektedir. Kuran’da özellikle Allah’ın *Hakîm* ismine işaret edilerek “*her şeyi bilen, hikmet sahibi ve en iyi hüküm veren Allah*” tabirleri sıklıkla kullanılmıştır.¹ Allah’ın esmâ-i hüsnasından olan Hakîm, “iyileştirmek amacıyla menetmek, düzeltmek, hükmetmek” anlamına gelen hüküm masdarından bir sıfat olup “hüküm ve hikmet sahibi” manasındadır (Topaloğlu 1997: 181).

Kuran-ı Kerim’de hikmetin delalet ettiği manalar çeşitlidir.² Kuran’da hikmet, çoklukla Kuran-ı Kerim ile birlikte zikredilmektedir.³ Peygamberlere kitap ve hikmet indirilmesi⁴, Peygamberin Kitap ve hikmeti öğretmek üzere gönderilmesi⁵; Allah’ın hikmeti Tevrat ve İncil’le

¹ Bkz. 2 Bakara 32, 129, 209, 220, 240, 251, 260; 3 Âl-i İmrân 6, 62, 126; 4 Nisâ 11, 17, 24, 26, 56, 92, 104, 111, 130, 158, 165, 170; 5 Mâide 38, 18, 73, 83, 128; 6 En’âm 128; 8 Enfâl 10, 49, 63, 67, 71; 9 Tevbe 15, 40, 60, 71, 97, 106, 110; 11 Hûd 1; 12 Yûsuf 6, 83, 100; 14 İbrâhim 4; 15 Hicr 25; 16 Nahl 60; 22 Hac 52; 24 Nûr 10, 18, 58, 59; 27 Neml 6, 9; 29 Ankebût 26, 42; 30 Rûm 27; 31 Lokman 9, 27; 33 Ahzâb 1; 34 Sebe’ 1, 27; 35 Fâtır 2; 40 Mü’min 81; 41 Fussilet 42, 42 Şûrâ 51; 43 Zuhuf 84; 45 Câsiye 2, 37; 46 Ahkaf 2; 48 Fetih 4, 7, 19; 49 Hucurât 8; 51 Zâriyât 30; 57 Hadîd 1; 59 Haşr 1; 61 Saf 1; 60 Mümtehne 5, 10; 62 Cum’a 3; 64 Teğâbün 18; 66 Tahrim 2; 76 İnsan 30.

² Çalışmanın muhtevası gereği bu konuya ayrıntıları ile girilmemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kutluer, İlhan, (1998), “Hikmet”, *DİA*, C. 17, İstanbul, s. 503-511,

³ “Allah’ın, sana lütfu ve esirgemesi olmasaydı, onlardan bir grup seni saptırmaya yeltenmişti. Onlar, yalnızca kendilerini saptırırlar, sana hiçbir zarar veremezler. Allah, sana Kitab’ı ve hikmeti indirmiş ve sana bilmediğini öğretmiştir. Allah’ın lütfu sana gerçekten büyük olmuştur.” 4 Nisâ 113

⁴ “Hani Allah, peygamberlerden: ‘Ben size Kitap ve hikmet verdikten sonra nezdinizdekileri tasdik eden bir peygamber geldiğinde ona mutlaka inanıp yardım edeceksiniz.’ diye söz almış, ‘Kabul ettiniz ve bu ahdimi yüklediniz mi?’ dediğinde, ‘Kabul ettik’ cevabını vermişler, bunun üzerine Allah: ‘O halde şahit olun; ben de sizinle birlikte şahitlik edenlerdenim, buyurmuştu.’ 3 Âl-i İmrân 81; “... Oysa İbrahim soyuna Kitap’ı ve hikmeti verdik ve onlara büyük bir hükümlerlik bahsettik.” 4 Nisâ 54; “İşte onlar, kendilerine kitap, hikmet ve peygamberlik verdiğimiz kimselerdir. Eğer onlar (kâfirler) bunları inkâr ederse şüphesiz yerlerine bunları inkâr etmeyecek bir toplum getiririz.” 6 En’âm 89

⁵ “Nitekim kendi içinizden size âyetlerimizi okuyan, sizi kötülüklerden arındıran, size Kitab’ı ve hikmeti talim edip bilmediklerinizi size öğreten bir Resûl gönderdik.” 2 Bakara 151; “Andolsun ki içlerinden, kendilerine Allah’ın âyetlerini okuyan, (kötülüklerden ve inkârdan)kendilerini temizleyen, kendilerine Kitap ve hikmeti öğreten bir Peygamber göndermekle Allah, müminlere büyük bir lütufta bulunmuştur. Halbuki daha önce onlar apaçık bir sapıklık içinde idiler.” 3 Âl-i İmrân 164; “Çünkü ümmilere içlerinden, kendilerine âyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara Kitab’ı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderen O’dur. Kuşkusuz onlar, bundan önceden apaçık bir sapıklık içindeydiler.” 62 Cum’a 2

birlikte öğreteceği⁶, Kitap ve hikmetin akıldan çıkarılmamasının gereği⁷, Kuran'ın hikmet dolu olduğu vurgusu⁸ dikkat çeken ifadelerdir.

Bunların yanında Peygamberin kitap ve hikmeti talim etmesi⁹, Kitap ve hikmetin peygamberlere verilmesi¹⁰, Allah'ın Hz. Davud'a hükümdarlık yanında hikmet vermesi¹¹, Hz. Yahya'ya hikmet verilmesi¹², Allah'ın Hz. İsa'ya hikmeti, Tevrat'ı ve İncili öğretmesi¹³, Hz. İsa'nın hikmet getirmesi¹⁴, Hz. İbrahim'in hikmet için dua etmesi¹⁵, Allah'ın Hz. İbrahim soyuna kitap ve hikmet vermesi¹⁶, Hz. Musa'ya ilim ve hikmet verilmesi¹⁷, Lokman'a hikmet verilmesi¹⁸, Allah'ın halka kitap ve hikmeti öğretecek bir peygamber göndermekle iyilikte bulunması¹⁹, Kuran-ı Kerim'de peygamberler, veliler ve hikmet arasındaki yakın ilişkiyi gösteren ifadelerdendir.

Kuran-ı Kerim'de hikmet konusunda dikkat çeken bir nokta da “vahyedilmiş hikmet” kavramıdır.²⁰ Hikmetin, Kuran gibi inzal edilmesi yani indirilmesi²¹; ayet ve hikmetlerin tilavet edilmesi²² Kuran'da hikmetin manasına işaret eden diğer unsurlardandır.

Kısaca Kuran'da hikmete, *öğüt, idrak yeteneği, ilim, peygamberlik, Kuran'ın tefsiri, Kuran ilmi ve neticede bizzat Kuran* olarak çok geniş çerçevede manalar verildiğini ifade etmek gerekmektedir.

⁶ “(Melekler, Meryem’e hitaben İsa hakkında sözlerine devam ettiler:) Allah ona yazmayı, hikmeti, Tevrat’ı, İncil’i öğretecek.” 3 Âl-i İmrân 48; “... Sana kitabı (okuyup yazmayı), hikmeti, Tevrat ve İncil’i öğretmişim...” 5 Mâide 110

⁷ “... Allah’ın âyetlerini eğlenceye almayın. Allah’ın sizin üzerinizdeki nimetini, (size verdiği hidayeti), size öğüt vermek üzere indirdiği Kitab’ı ve hikmeti hatırlayın. Allah’tan korkun. Bilesiniz ki Allah, her şeyi bilir.” 2 Bakara 231

⁸ “(Resûlüm!) Bu söylenenleri biz sana âyetlerden ve hikmet dolu Kur’an’dan okuyoruz.” 3 Ali İmran 58; “İşte bu âyetler, hikmet dolu Kitab’ın âyetleridir.” 31 Lokman 2; “Hikmet dolu Kur’an hakkı için,” 36 Yâsîn 2; “O, katımızda bulunan Ana Kitap’ta (levh-i mahfuzda) mevcut, yüce ve hikmetle dolu bir kitaptır.” 43 Zuhuruf 4; “... İşte bunlar hikmet dolu Kitâb’ın âyetleridir.” 10 Yûnus 1

⁹ “Nitekim kendi içinizden size âyetlerimizi okuyan, sizi kötülüklerden arındıran, size Kitab’ı ve hikmeti talim edip bilmediklerinizi size öğreten bir Resûl gönderdik.” 2 Bakara 151

¹⁰ “Hani Allah, peygamberlerden: ‘Ben size Kitap ve hikmet verdikten sonra nezdinizdekileri tasdik eden bir peygamber geldiğinde ona mutlaka inanıp yardım edeceksiniz.’ diye söz almış, ‘Kabul ettiniz ve bu ahdimi yüklendiniz mi?’ dediğinde, ‘Kabul ettik’ cevabını vermişler, bunun üzerine Allah: ‘O halde şahit olun; ben de sizinle birlikte şahitlik edenlerdenim, buyurmuştu.’ 3 Âl-i İmrân 81

¹¹ “... Allah ona (Davud’a) hükümdarlık ve hikmet verdi, dilediği ilimlerden ona öğretti...” 2 Bakara 251; “Onun hükümranlığını kuvvetlendirmiş, ona hikmet ve güzel konuşma vermiştik.” 38 Sâd 20

¹² “Ey Yahya! Kitab’a (Tevrat’a) vargücünle sarıl!” (dedik) ve henüz sabi iken ona (ilim ve) hikmet verdik.” 19 Meryem 12

¹³ “(Melekler, Meryem’e hitaben İsa hakkında sözlerine devam ettiler:) Allah, ona yazmayı, hikmeti, Tevrat’ı, İncil’i öğretecek.” 3 Âl-i İmrân 48

¹⁴ “İsa, açık delillerle geldiği zaman şöyle demişti ki: ‘Ben size hikmet getirdim ve ayrılığa düştüğünüz şeylerden bir kısmını size açıklamak için geldim. Öyleyse, Allah’tan korkun ve bana itaat edin.’ 43 Zuhuruf 63

¹⁵ “Rabbim! Bana hikmet ver ve beni iyiler arasına kat.” 26 Şuarâ 83

¹⁶ “... Oysa İbrahim soyuna Kitab’ı ve hikmeti verdik ve onlara büyük bir hükümranlık bahsettik.” 4 Nisâ 54

¹⁷ “Musa yiğitlik çağına erip olgunlaşınca, biz ona ilim ve hikmet verdik. İşte güzel davrananları biz böyle mükafatlandırırız.” 28 Kasas 14; “Sizden korkunca da hemen aranızdan kaçtım. Sonra Rabbim bana hikmet bahsetti ve beni peygamberlerden kıldı.” 26 Şuarâ 21

¹⁸ “Andolsun biz Lokman’a Allah’a şükret! diyerek hikmet verdik...” 31 Lokman 12

¹⁹ “Andolsun ki içlerinden, kendilerine Allah’ın âyetlerini okuyan, (kötülüklerden ve inkârdan) kendilerini temizleyen, kendilerine Kitap ve hikmeti öğreten bir Peygamber göndermekle Allah, müminlere büyük bir lütufta bulunmuştur. Halbuki daha önce onlar apaçık bir sapıklık içinde idiler.” 3 Âl-i İmrân 164

²⁰ “İşte bunlar, Rabbinin sana vahyettiği hikmetlerdir...” 17 İsrâ 39

²¹ Bkz. Dipnot 3.

²² “Evlerinizde okunan Allah’ın âyetlerini ve hikmeti hatırlayın. Şüphesiz Allah her şeyin iç yüzünü bilendir ve her şeyden haberi olandır.” 33 Ahzâb 34

Ayetlerin yanı sıra Hz. Muhammed de “Muhakkak şiirde sizin için bir hikmet vardır.” sözünde şiir içerisinde hikmetin varlığına dikkat çekmiştir (Yektar 2016: 412).

İslâm düşüncesinde hikmet, tüm varlığı içine alan bir bilgi ile tasavvur edildiğinden hikmetle uğraşan kişiler bu ilme “*İnsan gücü nisbetinde eşyanın hakikatini, yani eşyayı olduğu gibi bilme ilmidir.*” demişlerdir (Yakıt 1995: 1).

İlahi dinler insanların imanlı, ahlaklı ve erdemli yaşamasını temin edecek kurallar koyar. Haram ve helaller dediğimiz bu kurallar manzumesi kaynağını, dinin asıl gayesine hizmet etmek isteyen bir idrakten alır. Temel hükümler ve ilkeler sadece kural olsun diye konmamıştır. Mekasidü’ş-şeria olarak bilinen, bugün ‘dinin gayeleri’ diyebileceğimiz ve her amelin arkasında yatan asıl neden, ‘hikmet’tir. Hikmet, bize yaptığımız her işin manasını ve gayesini anlatır. Hikmet olmadan emirler ve yasaklar, basmakalıp formel kurallar haline gelir (Kalın 2017: 3).

Türk hikmeti üzerine son derece önemli görüşleri bulunan Ülken, Türk hikmetinin kaderci Yunan hikmetinden ve hayalci İran hikmetinden farklı olarak gerçekçi ve ilerlemeci olduğunu savunmaktadır (Ülken 2013: 54).

Büyük oranda İslâmî bir kökene dayanan klasik Türk edebiyatında da hikmetin önemli bir yeri vardır. Mine Mengi hikmeti, edebiyatta “bir milletin ortak dehasının yarattığı düşünce sistemi”, “ait olduğu toplumun dünya görüşü” olarak tanımlamaktadır (Mengi 1991: IX).

Klasik Türk edebiyatında revaçta olan hikemî/hakimâne şiir, “düşünceye dayalı hikmetli söz söylemek” manasında olup okuyucuyu uyarmak, düşündürmek, bilgilendirmek, onu daha iyiye, güzele ve doğruya yönlendirmek maksadıyla yazılmış didaktik şiirlerdir (Demirel 2009: 292-293). Hikemiyat olarak tanımlanan bu tefekkür ve hikmete dönük şiir yazıcılığı, çoklukla nasihat ihtiva eden ayet ve hadisler, sosyal ve siyasi hadiselerin bilgelikle aktarılması, atasözü, deyim, kelâm-ı kibârlar ve âdetlerin kullanılması, ahlakî ve tasavvufi kavramların ders çıkarıcı şekilde işlenmesi gibi konular üzerinedir (Yorulmaz 1996: 12-13).

Genel itibarıyla bu tarz şiirlerde dış dünyaya ve olanı anlamaya ve anlatmaya önem verilmiş; bu yolla da insanlara doğru yolu göstermek amaçlanmıştır. Yani şiir yazmaktan maksat okuyucuya mesaj vermektir. Mananın ön plana çıkması ve şiirin asıl manaya işaret ederek tefekküre yöneltmesi hedeflenmektedir. Bu yönüyle hikemî şiirler nasihat özelliği taşımakta lirizm ve duygudan ziyade düşünce ve hikmete yaslanmaktadır. Hülasa düşünce merkezli olan bu şiir, irşat maksatlı olup bu tarz şiirlerin temel özelliği insanı tefekküre yönlendirmektedir (Yorulmaz 1996: 33).

Hikemî tarz şairleri hikmeti, felsefe karşılığında kullanmamışlar, Kuran’ın işaret ettiği şekilde hikmete derin kavrayış ve bilgi, nübüvvet, sır, hükümler ve öğüt manalarını vermişlerdir (Yorulmaz 1996: 14).

“Nâbî Tarzı” veyahut “Nâbî Ekolü” olarak da bilinen bu tarz, Sebki Hindî ile ilişkili olup İran edebiyatında Sâib-i Tebrizî (ö. 1087/1676 [?]) ve Kelîm (ö. 1650) gibi şairler tarafından temsil edilmiştir. Özellikle Sâib ve Kelîm gibi şairlerin temsilcisi oldukları bu ekolde, şiirde işlenen konular arasında marifet, irfan ve hikmetin ağırlıkta olduğu bilinmektedir (Özyıldırım 2006: 144).

Türk şiirinde bu tarzın diğer temsilcileri arasında, üslup bakımından diğerlerinden ayrılmakla birlikte Sâbit (ö. 1124/1712), Sâmi (ö. 1146/1734), Seyyid Vehbî (ö. 1149/1736) ve Koca Ragıp Paşa (ö. 1176/1763) sayılabilir (Demirel 2009: 292-293). Türk edebiyatının başlangıcından itibaren varlık gösteren hikmet geleneği 17. asırda Nâbî ile bir ekol durumuna gelmiştir (Demirel 2009: 293).

Mine Mengi, Türk hikmetinin en eski örneklerine *Oğuz Destanı*, *Orhun Kitabeleri*, *Dede Korkut Kitabı*, *Kutadgu Bilig*, *Atabetü’l-Hakâyık* ve *Dîvân-ı Hikmet* gibi eserlerde rastladığımızı işaret etmektedir (Mengi 1991: XIII).

İçerisinde düşüncenin ağırlık kazandığı hikmetli söz söyleme geleneği yazılı edebiyatımızın ilk örnekleri ile ortaya çıkmış ve yüzyıllar boyunca kullanılagelmiştir (Mengi 1991: VII).

Düşünceye dayalı bu yazım tarzı, ilk yazılı edebî ürünlerimizden başlayarak hem manzum hem mensur eserlerimizde işlenmiştir (Demirel 2009: 293).

Göktürk Kitabelerinde işlenen konu ve bunu getiriş biçiminin farklı tezahürlerinin Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig, Mevlânâ'nın Mesnevî'si, Yunus Emre'nin Risâletü'n-Nushîyye'si ve Âşık Paşa'nın Garib-nâme gibi eserlerinde dile getirildiği herkesin malumudur. Ancak bütün bu gerçekliğe karşın Divan edebiyatının başlangıç yılları olan XIII. yüzyıl sonları ile XIV. yüzyıl başlarından itibaren yetişen şairler içinde özellikle gazel formunda ve özellikle hakimane tarzda ve Nâbî'nin dile getirdiği yoğunlukta düşüncelerini dile getiren şair sayısı yok denecek kadar azdır (Demirel 2009: 293).

Kemal Yavuz, Âşık Paşa'nın, hikemî tarzın gelişmesindeki yerine işaret ederek Nâbî'nin (ö. 1124/1712) hikmet yönü ile Âşık Paşa'ya bağlı olduğuna dikkat çekmektedir:

Ayrıca Âşık Paşa hikmet açısından Anadolu'da gelişecek Türk edebiyatı içinde de, ilktir. Bu bakımından Türk edebiyatının başlangıcında hikmet vardır. Bunu takip eden şairlerimizden Ahmedî ile XVII. yüzyılda hikmet sahasında bir yol açmış gibi görünen büyük şairlerimizden Nâbî de, hikmet yönü ile Âşık Paşa'ya bağlıdır. Bu yol daha sonra Rami Mehmed Paşa ile Koca Ragıp Paşa tarafından devam ettirilir (Yavuz 2000: XXXIV).

Bu açıdan bakılırsa hikemî şiirin başı sayılabilecek eserlerden olan *Garibnâme*'de çok zengin bir malzeme bulunduğunu ifade etmek gerekmektedir.

Garibnâme'de Hikmetle İlgili Benzetmeler/ Hikmete Dair Görüşler

Âşık Paşa'nın en önemli eseri 10613 beyitlik *Garibnâme* mesnevisidir. Eser, hem şekil hem muhteva bakımından şairin "... ne derecede geniş bir düşünce ve ibretle baktığını, nasıl bir hayal gücüne sahip olduğunu, ne derecede görüş ve inceliklere dikkat ettiğini, ilmî titizliği ile nizam ve intizam içinde olduğunu göstermesi ve hikmet yönünü vermesi açısından da önem taşır." (Yavuz 2017: 264).

Devrinin ideologlarından ve bilginlerinden olan Âşık Paşa, âlemde gördüğü tüm hadiselerle ibret gözüyle bakarak insanlığı hikmet tarafına çekmek istemektedir (Yavuz 2017: 264). Bu açıdan bakılırsa bir kâinat kitabı olarak tasarladığı *Garibnâme*'de hikmetle ilgili çok sayıda bilgi bulunduğunu ifade etmek gerekir. Şair, *Garibnâme*'deki dördüncü destanın sekizinci babında (b. 6000-6180) Hızır aleyhisselamın kerametlerinin derecelerini anlatırken, hocası saydığı Hızır'a duyduğu sevgi sebebiyle saadete kavuştuğunu, sırları çözen ve varlıkların ardındaki gerçekleri gören yani *hikmet sahibi bir kimse* olduğunu ifade etmektedir:

*Anı sevmekden degindüm devlete
Ol bırakdı bini uşbu hikmete b. 6178*

(Ben onu sevmek sebebi ile saadete kavuştum; bana bu gizlilikleri ve varlıkların sırrını anlamayı öğretti.)²³

O, aynı zamanda, âlemlerin ibretle, insanoğlunun da hikmetlerle dolu olduğunun farkında olan bir kimsedir:

Gördüm uşbu 'âlemi 'ibret tolu

²³ Çalışmada yer verilen tüm beyitler ve nesre aktarımlar şu eserden alınmıştır: YAVUZ, Kemal, (2000), *Âşık Paşa, Garib-nâme I (I-II)-II (I-II): Tıpkıbasım, Karşılaştırmalı Metin ve Aktarma*, İstanbul: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yay.

'Âlem içre âdemî hikmet tolu b. 10460

(Bütûn âlemlerin ibretle, insanoğlunun da hikmet ve sırlarla dolu olduğunu gördüm.)

Şair, bu ilim ve hikmet kitabından kendisine sırlara ulaşma ve görme penceresinin açıldığını ve bu sırlar dünyasından mana hikmetlerinin bir kısmını aktaracağını kaydetmektedir (b. 7745-b. 7749):

'Âlemi gördüm yazılmış bir kitâb

'İlm ü hikmet bî-şümâr u bî-hisâb b. 7744

(Âlemi de sayısız uçsuz bucaksız ilim ve hikmetler yazılı bir kitap gördüm.)

Âşık Paşa, eserinde varlıkların ve olayların hikmetini ortaya koymak peşindedir. Hikmeti bilen bir insan olarak kendini gören şair, söz aracılığı ile hikmeti insanlara aktarabileceğini ve insanların bunu anlayabileceğini düşünmektedir (Diğer örnekler için bkz. b. 346, b. 6595, b. 6647, b. 6913, b. 6716, b. 1872, b. 268, b. 1898, b. 5281). Neticede bu anlayışla Allah'ın rahmet ve cömertliği de kavranabilir:

Añla imdi sen bu sözüñ hikmetin

Gör Hak'ıñ cômardlığın u rahmetin b. 10518

(Şimdi sen bu sözün hikmetini anla da; yüce Allah'ın rahmetini ve cömertliğini gör.)

Âşık Paşa'nın âlem tasavvuru *ilim, ibret ve hikmet* üzerine kurulmuştur. Ona göre âlemin üç ayağı varsa onlardan biri de hikmettir. O, yaşanan âlemi ilim, ibret ve hikmetlerin yazıldığı büyük bir kitap gibi tasavvur etmektedir. İşte şairin âlemi ortaya koymak üzere ömrü boyunca tefekkür ederek yazdığı bir eser olan *Garibnâme*'nin de temelinde bu düşünce yatmaktadır:

'Âlemi gördüm kitâbdur key ulu

'İlm ü 'ibret birle hikmet yazılı b. 6753

(Bu âlemi ilim, ibret ve hikmetlerin yazıldığı büyük bir kitap gibi gördüm.)

Âşık Paşa, eserinin muhtevasını, âlemlerde gördüğü ibretler ve insandaki hikmetlerden oluştuğunu başka beyitlerde de ifade etmektedir. Şair, âlemler içerisinde gördüğü ibretler ile insanoğlunda bulduğu hikmetleri *Garibnâme* adlı eserinde toplamıştır:

'Âlem içre gördüğüm 'ibretleri

Âdemîde bulduğum hikmetleri b. 10461

Bir yire dirşürdüm oldı bir kitâb

Oldı bünyâdı anuñ on dürlü bâb b. 10462

(İşte âlemlerdeki bu ibret ve dersleri; insanda bulunan şaşılacak gizlilik ve hikmetleri bir yere toplayıp, temeli on ayrı bölümünden oluşan bir kitap yazdım.)

Şair, eserinin ilim ve hikmetle dolu olduğunu, oradan da canlara hitaplar geldiğini ifade etmektedir:

İlm ü 'ibret toptoludur bu kitâb

Cânlara Hak'dan gelür her dem hitâb b. 7844

(Bu kâinat kitabı ilim ve hikmetle tika basa doldurulmuştur; oradan canlara her an hitaplar gelmektedir.)

Bir hikmet ve ibret sözcüsü, okuyucusu, açıklayıcısı olan Âşık Paşa, eserinde hikmeti farklı yönleri ile tanımlamıştır. Bu tanımlar, şairin hikmet kavramına bakışını açıkça ortaya koymaktadır:

Hikmet: Allah'ın ilminin eseri

İlim, "bir şeyin hakikat ve mahiyetini kavrayıp idrak etmek" manasına gelmesinin yanı sıra ilahî bir sıfat olarak "Allah'ın gerek duyular âlemine gerekse duyu ötesine ait bütün nesne ve olayları bilmesi" anlamındadır (Yavuz 2000: 108). Allah, "zaman ve mekân sınırı olmaksızın küçük büyük, gizli âşikâr her şeyi ve her hadiseyi müşahede etmişçesine hakkıyla bilmek" vasfına sahip tek varlıktır (Yavuz 2000: 108). Âşık Paşa *Garibnâme*'de hikmeti *canı diri tutan Allah ilminin eseri* olarak değerlendirmektedir:

Diri pes cânı bu hak 'ilmi dutar

Dürlü hikmet ol diri cândan biter b. 4783

(Canı diri tutan Hak ilmidir ve çeşit çeşit hikmet o diri canın eseridir.)

Hikmet: Yaratılış, yaratılış sırrı

Sır kelimesi tasavvufta iki manaya gelir. İlki "sadece Allah'ın bildiği ya da az sayıda insan tarafından bilinen özel bilgi"; ikincisi "ruhun bir idrak mertebesi"dir (Tosun 2009: 115). Âşık Paşa'ya göre hikmet *yaratılış sırrıdır* (Diğer beyitler için bkz. b. 267, b. 9414):

Çün yarattı yiri göği ol Kadîm

Gör ne hikmet birle düzdi ol Hakîm b. 4575

(O ezeli ve hikmetler gösteren Allah'ın, yer ile göğü yaratıp, nasıl ibretlerle düzenlediğine bir bak.)

Hikmet: Şaşırtıp hayrete düşüren sır

Kelime manası ile şaşmak, şaşırmak anlamalarına gelen hayret, tasavvufta "Kalbe gelen bir tecelli (vârit) sebebiyle sâlikin düşünemez ve muhakeme edemez hâle gelmesi. Hayret ya delilde olur veya medlulde. Allah'ın varlığını ispatlayan delilde hayrete düşmek zındıklık ve mülhitliktir. Medlulü, yani delille varılan Hakk'ın tecellilerini temâşada hayrete düşmek sıddıklıktır." (Uludağ 2002: 162).

Âşık Paşa'ya göre hikmet şaşırtıp hayrete düşüren bir sırdır. Şair, *Garibnâme*'de yer verdiği hikâyelerin bitiminde bunların hikmetine okuyucunun dikkatini çekmek için aynı tarz ifadelerde bulunur: *İşid uşbu hikmeti batgıl taña b. 1504*, *Diñle uşbu hikmeti batgıl tana b. 3040*; *İşid uşbu hikmeti batgıl tana b. 3979*; *İşid uşbu hikmeti batgıl tana b. 4344*; *Diñle uşbu hikmeti batgıl tana b. 4763*; *Zî 'aceb hikmet diyüben tañladı b. 5205*; *Diñle uşbu hikmeti batgıl tana b. 5941*; *Bir işit bu hikmeti batgıl tana b. 6099*; *Añlagıl bu hikmeti batgıl tana b. 6111*; *Diñle uşbu hikmeti kılğıl 'aceb b. 6434*; *İşid uşbu hikmeti batgıl tana b. 6504*; *Bir işit bu hikmeti batgıl tana b. 6807*; *Diñle uşbu hikmeti batgıl tana b. 7757 vb.*

Çün yine bu hikmeti cân anladı

Çok ta'accüb eyledi çok tañladı b. 5211

(Can bu hikmeti anlayınca, çok garip buldu ve hayrete düştü.)

Hikmet: Allah'ın sözü

Bilindiği üzere Kuran-ı Kerim "Allah kelâmı"dır. Onun diğer isimlerinden biri de hikmettir (Birişik 2002). Şair, eserinde hikmetin *Allah'ın sözü* olduğunu vurgularken onun delilinin müminin doğruluğu ve kalbinin temizliği olduğuna dikkat çekmektedir:

Zîra kim hikmet Çalap nutkı-durur

Pes delili mü'minüñ sıdkı-durur b. 2741

(Çünkü hikmet Hakk'ın sözüdür; delili ve bürhanı da müminin doğruluğu ve kalbinin temizliğidir.)

Ona göre dünyanın zorluklarını gideren Allah, gece gündüz ilim ve hikmetten söylemektedir:

İy cihânun müşkilin hall eyleyen

Dün ü gündüz 'ilm ü hikmet söyleyen b. 2239

(Ey dünyada zorlukları gideren, gece gündüz ilim ve hikmetten söyleyen!)

Hikmetin Allah'ın ilmi ve sözü olduğunun ifadesi olarak görülebilecek bir başka beyit de şu şekildedir:

Nefhayı ol topraga cân eyledi

Anuñ-ıçun 'ilm ü hikmet söyledi b. 1885

(Nefhayı o toprağa can eylediği için ilim ve hikmet söylemiştir.)

Âşık Paşa, "Hikmet yüce Allah'ın nutkudur." manasına gelen "El-hikmetü nutku'llâhi ta'âlâ" sözüne de eserinde yer vermiştir (Yavuz 2000: 561).

Hikmet: Cennete ulaştıracak aracı

Âşık Paşa, eserinin bir başka beytinde, hikmet ilmi ile Kuran ayetlerini aynı mısra da zikreder. Şair bu beyitte aynı zamanda Kuran ayetleri ile hikmet ilminin *insanı cennete ulaştıracak araçlar* olduklarına dikkat çekmektedir:

İlm-i hikmet birle Kur'ân âyeti

Şol gönül uçmaguñ oldur âleti b. 6691

(Gönül, cennetin vasıtası olduğu gibi, hikmet ilmi ile Kur'an ayetleri de o gönlün aletleridir.)

Hikmet: Kuran sofrasının gıdası

Âşık Paşa'ya göre Kuran bir sofraya ise o sofranın gıdaları ilim ve hikmettir. Kuran sofrasından ilim ve hikmet gıdası alanlar peygamberler ve velilere uyan gerçek erenlerdir:

Ortada yaylup-durur Kur'ân honı

'İlm ü hikmet yir bular düni günü b. 812

(Ortaya Kur'an sofrası konulmuştur; bunlar daima, gece gündüz bu sofradan ilim ve hikmet gıdası alırlar.)

Hikmet: Makamı gönül olan, gönül nakışı, gönüle inen, gönül sahiplerine bağışlanan, gönülü ferahlatan, ölmüş gönülleri diriltten nur, gönül toprağına yağan yağmur

Tasavvufta Allah'a en yakın yer manasına gelen gönül, "rûh-i izâfinin sıfatıdır." (Safer Baba 1998: 82). Gönül, sırlar hazinesi, Allah'ın nazar kıldığı yer, Allah'ın kemal ve cemâlinin en güzel tecelli ettiği makamdır (Uludağ 2002: 107). Gönül, üç kısımdır. Biri sadece dünya ile ilgilidir. İkicisi sadece ahiret işleri ile meşgul olup üçüncüsü Allah'ın muhabbeti ile doludur (Safer Baba 1998: 82). Şair eserinde, hikmetin yerini gönül olarak tasavvur etmektedir. Hikmet, Allah tarafından insanın gönlüne indirilmiştir ve Allah tarafından ona "nugûl" denmiştir. "Nugûl", "derinlik, umk" manasına gelen bir kelimedir:

Hikmeti Hak gönüle kıldı nüzûl

Bil anı kim kendü söylepdür nugûl b. 2708

(Allah hikmeti gönüle indirdi ve onun için nugûl buyurdu.)

Âşık Paşa, hikmetin Allah tarafından gönle nakşedildiğini ve onun âriflere bağışlandığını ifade etmektedir:

Hikmeti hak gönüle nakş eyledi

Anı sâhib-dillere bahş eyledi b. 10135

(Allahu taâla hikmet ve sırları gönülde işlemiş ve onu gönül sahibi insanlara bağışlamıştır.)

Ona göre hikmetin yanında aşk da lazımdır. Hikmet var fakat aşk yoksa; o gönül bahçesinde meyve yetişmez:

Hikmeti var bu kezin 'ışk irmedi

Ol gönül bağçası yemiş virmedi b. 3741

(Hikmet var fakat aşk yoksa; o gönül bahçesinde meyve yetişmez.)

Şair, Allah'ın, hikmet ilmini gönüllere verdiği, onu kadrini ve değerini bilenlerden başka kimselere anlatmayın diye buyurduğuna da işaret etmiştir:

Hikmeti Allah gönüllerde kodı

Anı gayr-ı ehline eytmeñ didi b. 2743

(Allah hikmet ilmini gönüllere verdi. Onu kadrini ve değerini bilenlerden başka kimselere anlatmayın dedi.)

O, hikmete dalmayı gönle öğütlemekte ve bu noktada muhatabın gönül olduğunu doğrudan vurgulamaktadır:

İy gönül gel hikmete tal hikmete

Aç gözüñ bak 'ibrete kal 'ibrete b. 4638

(Ey gönül! Gel hikmete dal, gözünü aç ve ibret âleminde dolaş.)

Hikmet gönle işlenir, oradan bir ırmak gibi coşup kaynayarak dile gelir:

Pes bu hikmet nakş olupdur gönüle

Andan ol kaynar gelür her dem dile b. 2710

(Sonra bu hikmet gönüle işlendiğinden; oradan coşup kaynayarak dile gelir.)

Şaire göre hikmet, gönülleri ferahlatıp gönülde bulunan sıkıntı ve kaygıları giderdiği gibi (b. 2991); hikmet nuru ölmüş gönülleri bile diriltir:

Bil ki irdük yirde bu hikmet nuru

Dirgürür ölmüş-iken gönülleri b. 2993

(Ölmüş gönülleri ancak hikmet nuru diriltir, bunu iyi bil.)

Âşık Paşa, bu beyitteki fikre kanıt olarak eserinde, Allah ölü kalpleri hikmet nuruyla; yağmurun ölü toprağı dirilttiği gibi diriltir, manasına gelen "*İnna'llâhe yuhyi'l-kalbe'l-meyyite bi nûri'l-hikmeti kemâ yuhyi'l-arza'l-meyyite bimâ'i'l-matarı*" hadisine de yer vermiştir (Yavuz 2000: I/2, 619).

Bir başka yönüyle hikmet, gönül toprağına yağın yağmurdur. Bu yağmur ile insanda nur filizleri ortaya çıkar, yeşerir:

Biri hikmetdür gönül üzre yağar

Ol yağacak gör gönülden ne doğar b. 3729

(Biri gönül üzre yağın hikmettir; ilim ve fen gönüle yağınca oradan neler fışkırır bir bak.)

Şaire göre gönülü diri tutan bu nur, hikmet yağmurunun nurudur:

Ya'ni kim hikmet gönül yağmurdur

Diri dutan gönli hikmet nûridur b. 3730

(Kısaca hikmet gönülün yağmurdur, gönülü diri tutan da onun nurudur.)

Âşık Paşa, hikmeti aynı zamanda gönül hastalığını gidermede bir ilaç olarak tasavvur etmektedir. Zira hikmette Allah'ın nuru vardır (b. 7338):

Pes bu gönül rencini hikmet savar

Zîra kim hikmetde Allah nûrı var b. 2995

(İşte bu gönül hastalığını hikmet yok eder; çünkü hikmette Allah'ın nuru vardır.)

Ona göre hikmet bir filizdir. Şair, insanın çocukluk çağındaki durumundan bahsederken bu dönemde insanın varlıklardan ibret alamayacağına gönlünde hikmet filizinin yeşeremeyeceğine dikkat çeker:

Ne gözi bakubanın 'ibret dutar

Ne ho gönlinde anuñ hikmet biter b. 1175

(Ne varlıkları seyredip ibret alır, ne de gönlünde hikmet filizi yeşerir.)

Kişi buldı 'ilmi saçdı üstine

Hikmet olmazsa bilüñ bitmez yine b. 3740

(Dinleyeni bulup ilmi anlatır; eğer hikmetten mahrumsa yine mahsul vermez.)

Âşık Paşa başka bir beyitte varlıklardan ibret alan kimselerin gönlünde hikmet yeşerdiğine dikkat çekmiştir:

Her ki gördüñ nesneden 'ibret duta

Göñli içre kaynaya hikmet bite b. 1610

(Varlıklardan ibret alan kimi gördünse; onun gönlünde hikmet kaynayıp yeşerir.)

Ona göre hikmet gönlü aydınlık kişilerde yeşerebilir:

Nûrı-y-ıla göñülü aydın dutar

Ol sebebden bunça hikmetler biter b. 1629

(Nuru ile gönülü aydınlattır, böylece burada sayısız hikmetler yeşerir.)

Şair, bu yönüyle hikmetin bir nimet olduğuna işaret etmektedir (b. 3050):

Yir var anda cümle dürlü ni'mete

Ya'ni kim Kur'ân u 'ilm ü hikmete b. 5248

(Kur'an, ilim ve hikmet gibi bütün nimetlerin konacağı odalar vardı.)

Âşık Paşa, Allah'ın seçilmiş kullarından bahsederken onların akan suya benzediklerini, akan su gibi gittikleri yerlerde nimet ve hikmet bittiğini ifade etmiştir:

Yâ dahu şol su gibidür hikmeti

Kim bitürür cümle dürlü ni'meti b. 1682

(Bunlar akan suya benzer, buldukları yerde nimet ve hikmet biter.)

Bir diğer yönüyle hikmet imanın gıdasıdır. Hikmet, canı gizliliklere ulaştırıp gönülde yeşeren imana gıda olacaktır. *Garibnâme* bir hikmet kitabıdır. Şairin sözleri de hikmet doludur. Bu hikmetler insanı hayrette bırakır. Ona göre hikmet canı gizliliklere ulaştırıp gönlünde yeşeren imana gıda olacaktır:

Bir 'aceb hikmet diyeyüm nazm-ıla

Şerh ü tahrîr ü beyân kıldan kıla b. 2182

Kim bu hikmet sır viriser cânunuña

Cân içinde kût ola îmânuña b. 2183

Hem bu hikmetden bilesin hâlünü

Añlada bu söz seniñ ahvâlünü b. 2184

(Sana insanı hayrette bırakan hikmetleri şiir hâlinde inceden inceye açıklayıp anlatayım. Bu hikmet, canını gizliliklere ulaştırıp, gönlünde yerleşen imana gıda olacak. Bu hikmetten hâlini bildiğin gibi, bu söz sana durumlarını da anlatacak.)

Hikmet: Allah'tan gelen feyiz, insanda gizlenmiş ilim

İlim, marifet, irfan, kendini bilmek, sâlikin kendini bilmesi demektir (Uludağ 2002: 182-183). "Kulun mârifet sâyesinde idrak ettiği şey ilimdir. Kuldaki akıl ise ilimle var olur. Bâzı tasavvuf ehline göre akıl ilimle bilmek, ilim mârifetle bilmek, mârifet ise Hakk'la bilmektir." (Akay 1991: 156).

Garibnâme'de hikmetin yanında çoklukla ilim kelimesinin de zikredilmesi göze çarpmaktadır (b. 122, b. 3451, b. 5214, b. 7741). Âşık Paşa, ibret, esrar, gizli sır, tövbe, tevfik,

ibadet, yücelik ve naz gibi unsurları Allah'tan gelen feyizler arasında sayarken bunların en başında ilim ve hikmeti söyler. Ona göre hikmet *Allah'tan gelen feyizdir*:

*'İlm ü hikmet 'ibret ü esrâr u râz
Tevbe vü tevfik u tâ'at 'izz ü nâz b. 3634*

*Ne ki Hak'dan feyz olursa kendüye
Bî-dirîg anı muhibler ne diye b. 3635*

(İlim, hikmet, ibret, esrar, gizli sır, tövbe, tevfik, ibadet, yücelik ve naz gibi Allah'tan gelen tüm feyizleri esirgemeksizin ve tam olarak sevdiklerine söylemelidir.)

Hikmet, insanın içinde gizlenmiş bir ilimdir. Şaire göre insanın dışında ibret ilmi yazılmış, içinde ise hikmet ilmi gizlenmiştir:

*Zâhirüñde 'ilm-i 'ibret yazludur
Bâtıñda 'ilm-i hikmet gizlüdür b. 944*

(Dışında ibret ilmi yazılmış; içinde ise, hikmet ilmi gizlenmiştir.)

Âşık Paşa'ya göre hikmet, Allah'tan gelmiş beş ilimden biridir. Bunların her biri kulların beş yerine konmuştur (b. 2691). Bu ilimler, zahir ilmi, ibret ilmi (b. 2694), hikmet, esrar ve kudret ilmidir:

*Birisi şoldur kim ol hikmet-durur
Biri esrâr u biri kudret-durur b. 2695
(Birisi hikmet, biri esrar, öteki de kudret ilmidir.)*

Hikmet ilmine erildikten sonra esrar ilmine geçilecek ve sırlar çözülecektir (b. 2747):

*Hikmeti bildüñ bu kez esrârı gör
Ol dahı kanda-y-ıñ bir anı gör b. 2711
(Hikmeti bildin bu defa esrar ilmine bak ve nerede olduğunu anla.)*

Hikmet: Gözün aldığı ibretin nimeti, ibrette gizli olan sır

İbret, lughat manası ile “geçmek, aşmak” anlamlarındaki “abr” kökünden gelir. İbret “görünenden görünmeyene geçmek, nesnelere ve olayların dış yüzüne bakıp onlardaki hikmeti kavramaya çalışmak, olaylardan ders alıp doğru sonuçlar çıkarmak ve buna göre davranmak” demektir (Uludağ 2000: 367). *Garibnâme*'de dikkat çekici bir durum da hikmet ile birlikte ibret kelimesinin çoğu kez bir arada kullanılmasıdır (b. 944, b. 1175, b. 1610, b. 1933, b. 2707, b. 2738, b. 3634, b. 4638, b. 4739, b. 4842, b. 6739, b. 6753, b. 6759, b. 6874, b. 7579, b. 7732, b. 7836, b. 7837, b. 7869, b. 9297, b. 9311, b. 9992, b. 10460, b. 10461).

Şair, yerde gökte görünecek ve ders alınacak ibretler olduğunu söylerken (b. 7731), insana bunlara bakmayı öğütlemiştir:

*Ma'lum ola Tañrı'nuñ kudretleri
Göz ala 'ibret, gönül hikmetleri b. 7732*

(Böylece Tanrı'nın yarattığı şeyler ile nasıl bir güce sahip olduğu bilinir; göz ibret alır, gönül de hikmet toplar.)

Âşık Paşa'ya göre görünen her şey ibrettir; söylenen sözler de hikmetten başka bir şey değildir:

*Görünen iş kamusı 'ibret-durur
Söylenen söz kamusı hikmet-durur b. 9297*

(Görünen her şey ibrettir; söylenen sözler de hikmetten başka bir şey değildir.)

Şair, gözün gördüğü varlıktan ibret alması durumunda gönülde coşup hikmetin ortaya çıktığını ifade etmektedir:

*Göz ki gördük nesneden 'ibret duta
Pes gönülde kaynaya hikmet bite b. 4739*

(Göz gördüğü varlıktan ibret alırsa, sonra gönülde coşup hikmet ortaya çıkar.)

Şair bir beyitte de kendisine hitap ederek herkesten evvel kendisinin ders alması gerektiğini ve bu hikmetleri canına yoldaş kılmasını tembihler:

*İlden öñdin sen götür bu 'ibreti
Yoldaş eyle cânuñna bu hikmeti b. 7869*

(Herkesten önce bundan, sen ders al ve bu hikmetleri canına yoldaş eyle.)

Âşık Paşa, aşağıdaki beytinde ibretin tanımını verirken aynı zamanda hikmet ile alakalı da mühim bir referans vermektedir. Ona göre insan nereye bakarsa baksın görünmeyen hikmetlerin ibrette yazılı olduğunu görür. Kısaca görünmeyen hikmetler ibrette yazılıdır:

*Kanda baksañ cümle 'ibret yazludur
'İbrete bak ki anda hikmet gizliüdür b. 4842*

(O zaman nereye bakarsan bak, görünmeyen hikmetlerin ibrette yazılı olduğunu anlarsın.)

Şaire göre ibretlerle dolu olan bu âlemde her bir ibrette bir hikmet vardır:

*Pes bu 'âlem toptolu 'ibret-durur
Degme bir 'ibretde bir hikmet durur b. 6759*

(İşte bu âlem ibretlerle doludur ve her bir ibrette bir incelik bir hikmet, bir sır vardır.)

Âşık Paşa, Allah'ın insana al dediği ilmin, ibret ilmi olduğuna işaret ettikten sonra (b. 6735) bu ilmi bilmek isteyen kimsenin hikmet arayıp gizliliklere erişmek istese bile, ona ulaşmasının imkânsız olduğunu ifade etmektedir (b. 6736). Kimin gözü açılmışsa, o her bir yerin ibretle dolu olduğunu görmüştür (b. 6737):

*Her sebakdan okıdı 'ibretleri
Añladı 'ibretde bu hikmetleri b. 6739*

(Her dersten ibretleri okuduğu gibi; ibretlerden de bu hikmetleri anlamış olur.)

Şair, bu ibret hususunda kendi gönlünün ibrete battığını ve hikmete yoldaş olduğunu ifade ederek tekraren ibret ve hikmet meselesini birlikte ele almıştır:

*Âşık'ın gönli tolupdur 'ibrete
Dili anın yoldaş oldu hikmete b. 7579*

(Âşık'ın gönli ibrete batmıştır; bu sebeple gizliliklere açılıp onlara yoldaş olmuştur.)

İbret ilminin ne olduğunu öğrenen insan, hikmet ilminin ne olduğunu ve nerede bulunduğunu anlayabilir:

*Çünkü bildüñ 'ilm-i 'ibret ne-y-imiş
Diñle hikmet ol dahı kanda-y-imiş b. 2707*

(Artık ibret ilminin ne olduğunu öğrendin; hikmet ilminin ne olduğunu ve nerede bulunduğunu da dinle.)

Hikmet: Veli ve hükemânın varlığı; kimi âlim ve müminin eksigi

Âşık Paşa, *veli*, *hükemâ*, *âlim* ve *mümini* tarif ederken bu tanımları hikmet üzerinden yapmaktadır. “Bir şeye çok yakın olmak, bir kimseyle yan yana bulunmak” manasına gelen “vely” kelimesi ile “birinin işini üstlenmek; bir ülkeyi yönetmek; yardım etmek, sevmek” anlamındaki *velâyet* kökünden türeyen “veli”, yardımcı ve dost demektir (Topaloğlu 2013: 24). O, *veli* olmanın

kıstasları arasında da ilim ve velayetle birlikte hikmeti zikretmektedir. Veli, kendisinde ilim, hikmet ve vilayet bulunan kimsedir:

*'İlm-ile hikmet vilâyetle bile
Kimde olsa evliyâ diñ ol kula b. 7678*

(Bir kimsede; ilim, hikmet ve vilayet bulunursa, ona velilerdendir deyiniz.)

Velilik mertebesine ulaşmamış fakat ilim ve hikmet sahibi kimseler hükemâdandır ve hâkim adı ile anılırlar:

*Bî-vilâyet 'ilm-ile hikmet daki
Kimde kim olsa anı hükmâ okı b. 7679*

(Velilik mertebesine ulaşmamış fakat ilim ve hikmet sahibi kimseleri hükemâdan bil ve hakim adı ile an.)

Hikmeti bilen, bilgin manasına gelen, tasavvufta sufi ve ârif karşılığında kullanılan (Uludağ 2002: 153) "hakîm" kelimesinin çoğulu "hükemâ", *Garibnâme*'de bahsi geçen gruplar arasındadır. Âşık Paşa bir beytinde de hükemânın tarifine de yer vermiştir. Ona göre hükemâ şu kimselerdir:

*Bilüñ evsat evsati hükmâ-durur
Kim bu hikmet ne'ydügin bunlar bilür b. 7661*

(Orta tabakanın, ortasında, yaratılmış olan her bir şeyden ders alan varlıkları tefekkür edip bilen ve hükemâ diye adlandırılan insanlar vardır.)

Allah hikmeti bu kimselere nasip etmiştir:

*Hikmeti hak bunlara rûz eyledi
İşi bildi bunlar andan söyledi b. 7662*

*Bunlaruñ kaoli kavildür sözi söz
Ma'ni yüzün gördi bunlar göze göz b. 7663*

*Kulagında bunlaruñ göz var-durur
Söz içinde ma'niyi ol göz görür b. 7664*

*Harf u savtı bu kulakdan işiden
İçerü ol göz-durur ma'nî gören b. 7665*

*Hem kulak var gözlerinde işidür
'İbret almak anın anuñ işidür b. 7666*

(Yüce Allah bunlara varlıklardaki sırta kavuşmayı kısmet edince; bunlar yaratılış sebebini bilip sonra söylediler. Bunların sözü değerlidir ve sözlerinde yanlışlık yoktur; çünkü hakimler hikmete ulaşip onunla göz göze gelmişlerdir. Bunların kulağında göz vardır; işte söz içinden hikmetli olanları o gözle görüp seçerler. Laft ve sesi bu kulaktan işiten kişi, içerideki hikmeti tanıyan gözle de inceliklere ulaşır. Bunların kulaklarında göz olduğu gibi, gözlerinde de kulak vardır; bu sebeple ibret alıp ders çıkarmak bunların işidir.)

Âlim, ilim sahibi, bilgin, iyi bilen, hakkıyla bilen manalarına gelmekte olup "Allah'ın zâtını, sıfatını ve ef'âlini müşahede ettirdiği" kimsedir (Şimşek 2017: 38; Akay 1991: 25). Âşık Paşa, eserinde hikmet sahibi olmayan âlimlerin durumunu da işaret etmiştir. Ona göre hikmeti olmayan âlimlerin ilmi, dünya elde etmeye yaramaktadır. Bu âlimler, kıymetlerini ilimden alarak dünya nimetlerine de ulaşabilirler. Ancak bunlar Allah'a giden yolda onun sırlarına ulaşamaz ve kâinatın sırlarını göremezler:

*'Âlimüñ kim hikmeti yok ne-durur
Kendü kimdür menzili kanda-durur b. 7680*

*Bilüñ anı evsatuñ ednâsıdur
Gerçi dünya ehlinüñ a'lâsıdur b. 7681*

*'İlmi âletdür bularuñ dünyaya
Kim anuñla dünya arta iy dede b. 7682*

*İlla bunlar 'ilm-ile 'izzetleri
El vire bu dünyanuñ ni'metleri b. 7683*

*Lîki hazret sırrına irmez bular
Gizlü nakşı hîç bakup görmez bular b. 7684*

(Âlimin ise hikmeti yoktur, ancak onun kim ve ne olduğunu nasıl bir derecede bulunduğunu anlatayım da dinle. O, bu orta sınıfın en aşağısındadır, fakat dünya ehlinin en üstünüdür. Bunlardaki ilim dünya elde etmeye yarar; ey arkadaş! İşte o ilimle dünyaları artar. Bunlar kıymetlerini ilimden alırlar, böylece dünyanın nimetlerine de kavuşurlar. Fakat Allah'a giden yolda onun sırlarına ulaşamazlar ve kâinattaki gizli nakışları göremezler.)

Sözlükte “güven içinde bulunmak, korkusuz olmak” anlamındaki “emn” (emân, emânet) kökünün “if‘âl” kalıbından türeyen “mü'min” kelimesi “inanıp tasdik eden; başkalarının güvenli olmasını sağlayan, vaadine güvenilen” manalarına gelir (Topaloğlu 2020: 556). Kısaca mümin, inanan ve iman eden kimseye denir (Akay 1991: 232).

Âşık Paşa, ilim ve hikmetten yoksun müminin hâline de dikkat çekmiştir. İlim ve hikmeti olmayan mümin, veliler topluluğunun da ne olduğunu bilmez. Ancak o tüm bu cehaletine karşın (b. 7694) kendi eksikliğini anlayıp bilir ve günahlarını anıp daima pişmanlık duyar (b. 7695):

*Gerçi bilmez 'ilm ü hikmet ne'ydüğün
Hem veliler dirligi niçe'ydüğün b. 7694*

(O ilim ve hikmeti hatta veliler topluluğunun ne olduğunu bilmese de kendi eksikliğini anlayıp bilir ve günahlarını anıp daima pişmanlık duyar.) b. 7694-7695

Hikmet: Gaflet uykusundan uyanıp gözlerini açanların; kulak gözü açık olanların; akıl ve aşkla yola çıkanların; sıdk mertebesinde olanların ve Allah'ın seçtiklerinin nasibi

Âşık Paşa, eserinde insanı ve insana dair her konuyu ele almaya gayret gösteren bir kimsedir. Ona göre insan olmanın bir şartı da yaratılış inceliklerini bilmek ve inceden inceye anlamaktır:

*Âdemî oldur ki ol ma'nî bile
Añlaya bu hikmeti kıldan kıla b. 6902*

(İnsan diye yaratılışın inceliklerini bilen ve bunları inceden inceye anlayana denir.)

Şair, eserinde dünyada ilim ve ibret isteyen insana seslenerek gözünü açıp gaflet uykusundan uyanmasını tembih eder. Ona göre dünya baştan başa ibretle doludur, insan nereye baksa ibret alacak şeyler görebilir. Ancak bunu görecek göz gerekir. Allah'ın gözünü açtığı kimseler için tüm varlık işarettir. Onlar neye baksa ondan ders alırlar. Eğer göz görmez ve akıl ermezse bilenlerin sözünü dinlemek gereklidir (b. 1932-b. 1940):

*Gör ki 'âlem toptolu 'ibret-durur
Her neye bakar-isañ hikmet-durur b. 1933*

(Âlemin baştanbaşaya ibretle dolu olduğu, neye baksan ders alınacak bir şeyin bulunduğunu görürsün.)

Ona göre hikmetin anlaşılabilmesi için gözün açılması gerekir:

*Bunları cem' eyleyen sohbet-durur
Aç gözüñ bir gör ki ne hikmet-durur b. 6706*

(*Bunları toplayıp bir araya getiren sohbettir; gözüñü aç da bundaki inceliğe bak.*)

Allah, kulağa hikmeti, göze de ibreti görmeyi başılamıştır (b. 7836). Kulak gözü ile görenler de hikmetin sırrına erişebilir (b. 7837, b. 7668, b. 7669). Şair burada hikmetin kulak/dinleme yoluyla anlaşılması yani söz olması vasfına dikkat çekmektedir:

*Hem kulakda gizli bir göz var-durur
Hikmetüñ ma'nîsini ol göz görür b. 9294*

(*Ayrıca kulakta gizli bir göz vardır; işte hikmetin sırrını o göz görür.*)

Onun tasavvurunda aşk yolcusunun yoldaşı akıldır. Eğer akıl aşka yoldaşlık etmezse hikmet ve sırlara ulaşılmaz:

*Ol 'akıl kim 'ışka yoldaş olmadı
Hikmet ü esrâr aña eş olmadı b. 4800*

(*Aşka yoldaşlık etmeyen akla; hikmet ve sırlar dost olmaz.*)

Şaire göre içinde hikmet bulunan öğüdü anlamak aşk ile dinleyen içindir:

*Bir 'aceb hikmet sözi geldi yene
Hoş öğütdür 'ışk-ıla diñleyeñe b. 2034*

(*Yine aşk ile dinleyen için, içinde hikmet bulunan güzel bir öğüt geldi.*)

Hikmete ulaşanların bir kısmı da sıdk ehli kimselerdir. Arapça bir kelime olan "sıdk" ise doğruluk manasında olup "sır ve aleyhiyyenin (içte olanla dışta olanın) eşit olması" demektir (Cebecioğlu 2009: 566). Sıdk, kısaca "özün söze uyması"dır (Uludağ 2002: 312). Âşık Paşa, hikmetin delilinin sıdk olduğu üzerinde durmuştur:

*Pes delîli hikmetüñ bu sıdk-ımuş
Allah anı sende anuñçun komuş b. 2745*

(*İşte hikmetin delili sıdk imiş, Allah onu sende bunun için koymuştur.*)

"Sözünde, işinde ve vaadinde doğru olan" manasındaki "sâdık" (Akay 1991: 276), *Garibnâme*'de kişinin hikmete erişmesi için gerekli olan mertebelerden sayılmaktadır (b. 6108, b. 6148, b. 2744):

*Hikmete hergiz delîl yokdur 'ayân
İlla şol kim sâdık ola dinleyen b. 2739*

(*Hikmete asla açıkça bir delil yoktur; ancak bunu dinleyenin sadık olması gerekir.*)

Hikmet ilmini elde edebilmek için doğruluk ve kalp temizliği gereklidir:

*Hikmete ger sıdk olmazsa delil
Kanda söylerse olur hâr u zelîl b. 2740*

(*Eğer hikmet ilmini dinleyende doğruluk ve kalp temizliği olmazsa; ona ne kadar söylenirse söylensin boşunadır.*)

Şaire göre insan, hikmet ilmini doğruluk ve kalp temizliği ile kabul ederse ahiretini kurtarır:

Kim alasin hikmeti saddak ile

Hem kopasın yarım ol Siddîk ile b. 2746

(*Sen de hikmet ilmini doğruluk ve kalp temizliğiyle kabul edip; ahirette Hazret-i Ebubekir gibi Sıddıklarla birlikte olasin.*)

Âşık Paşa bir başka beyitte sıdkı olmayan kişiye hikmeti söylememek gerektiğine de işaret etmiştir:

Sıdkı yoga hikmeti sen söyleme

Key sakın ol hikmete zulm eyleme b. 2742

(*Doğru ve kalbi temiz olmayana hikmeti söyleme; buna çok dikkat et, sonra hikmet ilmine haksızlık yaparsın.*)

Şair ayrıca eserinde bu fikre destek olarak “*Lâ-tu’tu’l-hikmete li-gayri ehlihâ fe-tazlimûhâ*” (Hikmeti ehlinde başkasına vermeyiniz; yoksa onlara zulmetmiş olursunuz.) sözüne de yer vermiştir (Yavuz 2000: 569).

Tüm bunların yanında şair, Allah’ın, hikmeti onu almaya kabiliyeti olan gönüllere bildirdiğini yani her gönülün hikmeti almaya kabil olmadığını da vurgulamıştır:

Hikmeti gönüllere hak bildürür

Şol gönüle kim aña kâbil-durur b. 2709

(*Hikmeti gönüllere her şeye gücü yeten Allah bildirir.*)

Sonuç

Düşünceye dayalı hikemî tarz, yazılı ilk edebî ürünlerimizden başlayarak eserlerimizde işlenmiştir. Âşık Paşa, hikmet açısından Anadolu’da gelişen Türk edebiyatının ilklerindedir. Âşık Paşa’nın *Garibnâme*’sinde hikmet tanımları bakımından zengin bir malzeme bulunmaktadır.²⁴

Devrinin ideologlarından ve bilginlerinden olan Âşık Paşa, âlemde gördüğü hadiselerle ibret gözüyle bakarak insanlığı hikmet tarafına yönlendirmek isteyen bir kimsedir (Yavuz 2017: 264). Bu açıdan bakılırsa şairin, bir kâinat kitabı olarak tasarladığı *Garibnâme*’de hikmetle ilgili çok sayıda bilgi bulunduğunu ifade etmek gerekmektedir.

Âşık Paşa, sırları çözen ve varlıkların ardındaki gerçekleri gören yani *hikmet sahibi bir kimse* (b. 6178) olarak, âlemlerin ibretle, insanoğlunun hikmetlerle dolu olduğunun farkındadır (b. 10460). Eserinde varlıkların ve olayların hikmetini açmak peşinde olan şair, söz aracılığı ile hikmeti insanlara aktarabileceğini ve insanların bunu anlayabileceğini düşünmektedir (b. 346, b. 6595, b. 6647, b. 6913, b. 6716, b. 1872, b. 268, b. 1898, b. 5281, b. 7844).

Onun âlem tasavvuru *ilim, ibret ve hikmet* üzerinedir. Ona göre âlemin üç ayağı varsa onlardan biri de hikmettir. Âşık Paşa, yaşanan âlemi *ilim, ibret ve hikmetlerin* yazıldığı büyük bir kitap gibi algılamaktadır. Şairin âlemi ortaya koymak üzere ömrü boyunca tefekkür ederek yazdığı bir eser olan *Garibnâme*’nin de temelinde bu düşünce yatmaktadır (b. 6753, b. 10461-b. 10462).

²⁴ Nâbî vb. şairlerin üslup tercihleriyle bağlantılı bir kavram olarak kullanılan “hikemî şair” ile, Âşık Paşa’nın yazıda örnekleri verilen ve çoğu hikmetin tarifine yönelik didaktik mısraları arasında bağlantı kurulup kurulamayacağı başka bir yazıda tartışılıp yorumlanacaktır.

Bir hikmet ve ibret sözcüsü, okuyucusu, açıklayıcısı olan Âşık Paşa, eserinde hikmeti farklı yönleri ile tanımlamıştır. Bu tanımlar, şairin hikmet kavramına bakışını açıkça ortaya koymaktadır: Ona göre hikmet, *Allah'ın ilminin eseridir* (b. 4783). Aynı zamanda hikmet, *yaratılış sırrı* (b. 267, b. 9414, b. 4575), *şaşırtıp hayrete düşüren sır* (b. 1504, b. 3040, b. 3979, b. 4344, b. 4763, b. 5205, b. 5941, b. 6099, b. 6111, b. 6434, b. 6504, b. 6807, b. 7757); delili müminin doğruluğu ve kalbinin temizliği olan *Allah'ın ilmi ve sözüdür* (b. 2741, b. 1885). Şaire göre dünyanın zorluklarını gideren Allah, gece gündüz ilim ve hikmetten söylemektedir (b. 2239).

Âşık Paşa, eserin bir beytinde, hikmet ilmi ile Kuran ayetlerini aynı mısradaki zikrederek Kuran ayetleri ile hikmet ilminin *insanı cennete ulaştıracak araçlar* olduklarını ifade etmektedir (b. 6691).

Âşık Paşa'ya göre *Kuran bir sofradır ise o sofranın gıdaları ilim ve hikmettir*. Bu sofradan ilim ve hikmet gıdası alanlar, peygamberler ve velilere uyan gerçek erenlerdir (b. 812).

Garibnâme'de *hikmet ve gönül* ilişkisi yönünde de çok sayıda beyit vardır. Ona göre hikmet, Allah tarafından insanın gönlüne indirilmiştir ve Allah tarafından ona derinlik manasına gelen "nugül" denmiştir (b. 2708).

Âşık Paşa, hikmetin Allah tarafından gönüle nakşedildiğini ve onun gönül sahiplerine bağışlandığını ifade etmektedir (b. 10135). Ona göre hikmetin yanında aşk da lazımdır. Hikmetin yanında aşk yoksa; o gönül bahçesinde meyve yetişmez (b. 3741).

Şair, Allah'ın, hikmet ilmini gönüllere verdiği, onu kadrini ve değerini bilenlerden başka kimselere anlatmayacağını diye buyurduğuna da işaret etmiştir (b. 2743).

O, hikmete dalmayı gönüle öğütlemekte ve bu noktada muhatabın gönül olduğunu doğrudan vurgulamaktadır (b. 4638). Hikmet gönüle işlenir, oradan bir ırmak gibi coşup kaynatarak dile gelir (b. 2710). Şaire göre hikmet, gönülleri ferahlatıp gönülde bulunan sıkıntı ve kaygıları giderdiği gibi (b. 2991); hikmet nuru da ölmüş gönülleri diriltir (b. 2993).

Bir başka yönüyle hikmet, *gönül toprağına yağın yağmurdur*. Bu yağmur ile insanda nur filizleri ortaya çıkar, yeşerir (b. 3729). İşte gönlü diri tutan bu nur, hikmet yağmurunun nurudur (b. 3730).

Âşık Paşa, hikmeti aynı zamanda *gönül hastalığını gidermede bir ilaç* olarak tasavvur etmektedir. Zira hikmette Allah'ın nuru vardır (b. 2995, b. 7338).

Ona göre *hikmet bir filizdir*. Şair, insanın çocukluk çağındaki durumundan bahsederken bu dönemde insanın varlıklardan ibret alamayacağına gönlünde hikmet filizinin yeşeremeyeceğine (b. 1175, b. 3740); başka bir beyitte varlıklardan ibret alan kimselerin gönlünde hikmet yeşerdiğine dikkat çekmiştir (b. 1610). Ona göre hikmet gönlü aydınlık kişilerde yeşerebilir (b. 1629).

Şair, bu yönüyle *hikmetin bir nimet* olduğuna işaret etmektedir (b. 3050, b. 5248). Şair, Allah'ın seçilmiş kullarından bahsederken onların akan suya benzediklerini, akan su gibi gittikleri yerlerde nimet ve hikmet bittiğini ifade etmiştir (b. 1682).

Şaire göre *hikmet imanın gıdasıdır*. Hikmet, canı gizliliklere ulaştırıp gönülde yeşeren imana gıda olacaktır. *Garibnâme* bir hikmet kitabıdır. Şairin sözleri de hikmet doludur. Bu hikmetler insanı hayrette bırakır. Ona göre hikmet canı gizliliklere ulaştırıp gönlünde yeşeren imana gıda olacaktır (b. 2182-b. 2184).

Garibnâme'de hikmetin yanında çoklukla ilim kelimesinin zikredilmesi de göze çarpmaktadır (b. 122, b. 3451, b. 3634, b. 3635, b. 5214, b. 7741). Âşık Paşa, ibret, esrar, gizli sır, tövbe, tevfiq, ibadet, yücelik ve naz gibi unsurları Allah'tan gelen feyizler arasında sayarken bunların en başında ilim ve hikmeti söylemektedir. Hikmet, *insanın içinde gizlenmiş bir ilimdir*. Şaire göre insanın dışında ibret ilmi yazılmış, içinde ise hikmet ilmi gizlenmiştir (b. 944).

Âşık Paşa'ya göre hikmet, *Allah'tan gelmiş beş ilimden biridir*. Bunların her biri kulların beş yerine konmuştur (b. 2691). Bu ilimler, zahir ilmi, ibret ilmi (b. 2694), hikmet, esrar ve kudret

ilmidir (b. 2695). Hikmet ilmine erildikten sonra esrar ilmine geçilecek ve sırlar çözülecektir (b. 2711, b. 2747).

*Garibnâme'*de hikmet ile birlikte ibret de çoğu kez yan yanadır (b. 944, b. 1175, b. 1610, b. 1933, b. 2707, b. 2738, b. 3634, b. 4638, b. 4739, b. 4842, b. 6739, b. 6753, b. 6759, b. 6874, b. 7579, b. 7732, b. 7836, b. 7837, b. 7869, b. 9297, b. 9311, b. 9992, b. 10460, b. 10461). Şair, yerde, gökte görünecek ve ders alınacak ibretler olduğunu söylerken (b. 7731), insana bunlara bakmayı öğütlemiştir (b. 7732). Âşık Paşa'ya göre görünen her şey ibrettir; söylenen sözler de hikmetten başka bir şey değildir (b. 9297).

Şair, gözün gördüğü varlıktan ibret alması durumunda gönülde coşup hikmetin ortaya çıktığını ifade etmektedir (b. 4739). O, bir beyitte de kendisine hitap ederek herkesten evvel kendisinin ders alması gerektiğini ve bu hikmetleri canına yoldaş kılmasını tembihlemektedir (b. 7869).

Âşık Paşa'ya göre insan nereye bakarsa baksın görünmeyen hikmetlerin ibrette yazılı olduğunu görür. Kısaca görünmeyen hikmetler ibrette yazılıdır (b. 4842). Şaire göre ibretlerle dolu olan bu âlemde her bir ibrette bir hikmet vardır (b. 6759).

O, Allah'ın insana al dediği ilmin ibret ilmi olduğuna işaret ettikten sonra (b. 6735) bu ilmi bilmek isteyen kimsenin hikmet arayıp gizliliklere erişmek istese bile, ona ulaşmasının imkânsız olduğunu ifade etmektedir (b. 6736). Kimin gözü açılmışsa, o her bir yerin ibretle dolu olduğunu görmüştür (b. 6737, b. 6739). Şair, bu ibret meselesinde kendi gönlünün ibrete battığını, gönlünün de hikmete yoldaş olduğunu ifade ederek tekraren ibret ve hikmet meselesini birlikte ele almıştır (b. 712, b. 7579). İbret ilminin ne olduğunu öğrenen insan, hikmet ilminin ne olduğunu ve nerede bulunduğunu anlayabilir (b. 2707).

Âşık Paşa, *veli, hükemâ, âlim ve mümini*ni tarif ederken bu tanımları hikmet üzerinden yapmaktadır. O, veli olmanın kıstasları arasında da ilim ve velayetle birlikte hikmeti zikretmektedir. Şaire göre *veli*, kendisinde ilim, hikmet ve vilayet bulunan kimsedir (b. 7678).

Velilik mertebesine ulaşmamış fakat ilim ve hikmet sahibi kimseler hükemâdandır ve hâkim adı ile anılırlar (b. 7679). *Hükemâ*, yaratılmış her şeyden ders alan, varlıkları tefekkür edip bilen insanlardır (b. 7661). Allah hikmeti hükemâyâ nasip etmiştir (b. 7662, b. 7764-b. 7766).

Şair, hikmetsiz *âlim*lerdeki ilmin yalnızca dünya elde etmeye yaradığını, onların kıymetlerini ilimden aldıklarını ancak Allah'a giden yolda onun sırlarına ulaşamadıklarını ve kâinatın sırlarını göremediklerini ifade etmiştir (b. 7680).

Âşık Paşa, hikmeti olmayan *mümini* ise veliler topluluğunun ne olduğunu bilmeyen bir kimse olarak tarif etmektedir. O, bu bilgisizliğine rağmen (b. 7694) kendi eksiğini anlayıp bilen, günahlarını anıp her zaman pişmanlık duyan bir kimsedir (b. 7694, b. 7695).

O aynı zamanda, hikmete şu kimselerin ulaşacağını söylemiştir: *Gaflet uykusundan uyanıp gözlerini açanlar* (b. 1932-b. 1940, b. 6706); *kulak gözü açık olanlar* (b. 7837, b. 9294, b. 7836, b. 7668-b. 7669); *akıl ve aşkla yola çıkanlar* (b. 2034, b. 4800); *sıdk mertebesinde olanlar/sâdıklar* (b. 2740, b. 2745, b. 2746, b. 2742, b. 2744, b. 6108, b. 6148) ve *Allah'ın hikmeti bildirdikleri* (b. 2709).

Tüm bu bilgilerin ışığında Âşık Paşa'nın, hikmeti ahlakî, öğüt verici söz manası yanında, daha derin ve çeşitli anlamları ile kullandığını ifade etmek gerekir. Bu derin manaların kökeninde Kuran'ın hikmeti ele alışı vardır. O, hikmet algısında doğrudan Kuran'a bağlıdır. Âşık Paşa, hayata hikmet nazarıyla bakan bir düşünürdür. Ondaki hikmet anlayışı, hayat felsefesi ve dünya görüşüne dayanmaktadır. Onun gözüyle hikmet, hükümlerin ardındaki gerçekler olup bu hakikatler insanı daha iyi bir Müslüman olmaya götürmekte ve yaratılış hakikatini anlayan insan, Allah ile olan bağını güçlendirmektedir. Kısaca Âşık Paşa samimi bir Müslüman olarak hikmete Kuran ve sünnetin bakışı ile bakmış ve onu okuyucuya böylece aktarmıştır.

Kaynakça

- AKAY, Hasan (1991), *İslâmî Terimler Sözlüğü*, İstanbul: IIC, İslâm Bilgi Merkezi Yay.
- BİRİŞİK, Abdulhamit (2002), "Kur'an", C. 26, 383-388, Ankara. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kuran#1> (Erişim Tarihi: 22.08.2022)
- CEBECİOĞLU, Ethem (2009), *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 5. bs. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yay.
- DEMİREL, Şener (2009), "XVII. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinin Anlam Boyutunda Meydana Gelen Üslup Hareketleri: Klasik Üslup-Sebk-i Hindî-Hikemî Tarz-Mahallileşme", *Electronic Turkish Studies*, 4(2), 279-306.
- KALIN, İbrahim (2017), "Hoca Ahmed Yesevî, Hüküm ve Hikmet", *Bilig*, S. 80, 1-14. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilig/issue/48707/619767> (Erişim Tarihi: 21.08.2022)
- KIRKKILIÇ, H. Ahmet; VARIŞOĞLU, M. Celal (2014), "Nabi'de Hikmet Algısının Tematik Tasnifi", *Nâbî (Sempozyum Bildirileri)*, Yay. Haz. Ali Bakkal, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.
- Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, Haz. Hayrettin Karaman vd., 11. bs., (2015), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- KUTLUER, İlhan, (1998), "Hikmet", *DİA*, C. 17, 503-511. İstanbul. (Erişim Tarihi: 25.08.2022)
- MENGİ, Mine (1991), *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, 2. bs., Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yay.
- ÖZYILDIRIM, Ali Emre (2006), "Sebk-i Hindî'nin Türk Edebiyatındaki Seyri Üzerine Notlar", 143-153, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları, Sözde ve Anlamda Farklılaşma: Sebk-i Hindî 29 Nisan 2005 Bildiriler*, Hazırlayanlar: Hatice Aynur, Müjgân Çakır, Hanife Koncu, İstanbul: Turkuaz Yay.
- Safer Baba (1998), *İstlâhât-ı Sofiyye Fî Vatan-ı Asliyye*, Tasavvuf Terimleri, Editör: Derya Çakır Baş, İstanbul: Heten Keten Yay.
- ŞİMŞEK, Selami (2017), *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Litera Yay.
- TOPALOĞLU, Bekir (1997), "Hakîm", *DİA*, C. 15, 181-182, İstanbul. (Erişim Tarihi: 22.08.2022)
- TOPALOĞLU, Bekir (2013), "Velî", *DİA*, C. 43, 24-25, İstanbul. (Erişim Tarihi: 25.08.2022)
- TOPALOĞLU, Bekir (2020), "Mü'min", *DİA*, C. 31, 556, Ankara. (Erişim Tarihi: 21.07.2022)
- TOSUN, Necdet (2009), "Sır", *DİA*, C. 37, 115-116, İstanbul. (Erişim Tarihi: 02.06.2022)
- ULUDAĞ, Süleyman (2000), "İbret", *DİA*, C. 21, 367-368, İstanbul. (Erişim Tarihi: 22.08.2022)
- ULUDAĞ, Süleyman (2002), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Genişletilmiş Yeni Basım, İstanbul: Kabcacı Yay.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya (2013), *Türk Tefekkürü Tarihi*. 6. bs., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- YAKIT, İsmail (1995), "Mevlana ve Goethe'de Hikmet ve Felsefe", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 1-14. http://isamveri.org/pdfdrq/D01535/1995_2/1995_2_YAKITI.pdf (Erişim Tarihi: 21.08.2022)
- YAVUZ, Kemal (2000), *Âşık Paşa, Garib-nâme I (I-II)-II (I-II): Tıpkıbasım, Karşılaştırmalı Metin ve Aktarma*, İstanbul: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yay.
- YAVUZ, Kemal (2017), "Âşık Paşa", *Bir Ömrün Yazıları-I Edebiyat*, 259-267. İstanbul: Nizamiye Akademi.
- YAVUZ, Yusuf Şevki (2000), "İlim", *DİA*, C. 22, 108-109, İstanbul. (Erişim Tarihi: 02.07.2022)
- YEKTAR, Osman Nedim (2016), "Hadîs Rivayetleri ve Hz. Peygamber'in Şiire Bakışı", *EKEV Akademi Dergisi*, S. 65, 405-432.
- YORULMAZ, Hüseyin (1996), *Divan Edebiyatında Nâbî Ekolü-Eski Şiirde Hikemiyat-*, İstanbul: Kitabevi Yay.